

Franc Kuzmič

REFORMACIJA MED LUŽIŠKIMI SRBI

O Lužiških Srbih vemo pri nas verjetno zelo malo. Med Slovenci jih je zanimivo in dokaj obširno predstavil Tone Glavan v knjigi *Lužiški Srbi*, ki je izšla pri Slovenski matici v Ljubljani leta 1966 na 304 straneh.

Lužica je jugovzhodni del Nemčije, razprostira se v četverkotniku Dresden – Berlin – Frankfurt na Odri – Žitawa (Zittau) – Dresden in meri okrog 12.000 kvadratnih kilometrov. Ime Lužica prihaja verjetno iz besed *lagb* in *luh* ali luža. Lužica se deli v Gornjo in Dolnjo Lužico, vendar le geografsko, kulturno in jezikovno, nikoli pa ne politično ali upravno. Danes je še okrog 60.000 Lužiških Srbov.

Najpomembnejše mesto je Budyšin (Bautzen), ki ima okrog 41.000 prebivalcev. Središče Dolnje Lužice je Chosebus (Cottbus), ki ima okrog 102.000 prebivalcev.

Zanimivo je, da so jih v Prekmurju poznali gotovo že v 18. stoletju, kakor tudi njihovo literarno oz. publicistično ustvarjalnost. Verjetno so se srečali z njimi na študijah na Saškem (Halle ipd.). V Küzmičevem prevodu Novega zakona (1771) so namreč v predgovoru omenjeni tudi Lužiški Srbi.

Lužiški Srbi so zahodni Slovani, kot so Čehi, Slovaki, Poljaki. Srbi so le droben del (preživeli del) omenjenih Slovanov na prostoru centralne in vzhodne Nemčije.

Ozemlje srbskih plemen (Sorabi, Surbi, Siurbi) je obsegalo prostor od srednjega toka Labe in Sale do vznožja Rudnega pogorja in Bobra. Tod so bivala glavna srbska plemena: Lužičani, Milčani in Daleminci (Glomači). Zahodno od Milčanov, tj. med Labo in Salo in še onstran nje, torej na ozemlju, ki je danes popolnoma ponemčeno in samo imena mnogih mest in naselij pričajo o slovanskem izvoru, so živeli zelo številni Daleminci, srb-

sko pleme, ki je bilo neposredni sosed Germanov. Manjša srbska plemena so bila: Koledici, Žitici, Neletici, Škudici in Nižici. Današnji Srbi so torej potomci Lužičanov in Milčanov, plemen, ki sta živelila med Labo in Odro.

Po Lužici se je protestantizem širil zelo naglo. Razlog vidijo zgodovinarji v tem, da je bilo to področje blizu neposredno Luthrovemu delovanju, ker so protestantski duhovniki oznanjali Božjo besedo v domačem jeziku in ker je preprosto ljudstvo pričakovalo zboljšanje svojega hudega položaja.

Med prvimi se je že leta 1520 protestantom pridružil budyšinski frančiškan Pawol Bosak. Njemu so sledili še drugi duhovniki. Protestantizem se je utrdil v Lužici posebno po letu 1555. Temu so nato sledila trenja med Srbi, ki so ostali v katoliški veri, in Srbi, ki so sprejeli protestantizem. Tudi odnosi s katoliškimi sosedi Čehi in Poljaki so se poslabšali.

Da bi pa oznanjevanje Božje besede in bogoslužje ostalo v srbskem jeziku, so mlade pošiljali v bogoslovne šole. Ti izobraženci so poskrbeli tudi za prve srbske knjige in s tem položili temelje srbske književnosti.

V času kmečkih uporov so v Lužici znani samo lokalni upori. Leta 1516 naj bi bil prvi v zahodni Lužici. Nato so z leti sledili še po raznih krajih, kar je naposled ljudi še bolj obubožalo.

Že leta 1548 je Miklawž Jakubica dokončal prevod Nove zaveze v dolnjesrbskem (žarowskem) narečju. Pri prevajanju je uporabljal Luthrov tekst, Vulgato in češki prevod, saj je očiten vpliv češčine. Žal je delo ostalo v rokopisu, ker ni bilo mogoče najti založnika. Če bi prevod izšel, bi po mnenju literarnega zgodovinarja dr. Rudolfa Jenča to pripomoglo k jezikovni enotnosti Lužiških Srbov, kakor je Luthrov prevod *Biblije* jezikovno združil Nemce.

Drugo takšno delo, ki je ostalo v rokopisu, je Psalterium Servicium (tudi Wolfenbüttelski psalter) – po srbsko Tehn psalter serbskey rhëtzy. Gre za psalter, preveden po Luthru, ki obsega 176 velikih listov. Letnica ni znana, kakor tudi ne avtor. Rokopis naj bi nastal v drugi polovici 16. stoletja in jezik je čista srbščina.

Prvo tiskano knjigo so Lužiški Srbi dobili šele leta 1574, ko je magister Albin Moller iz Tšupca v Budyšinu natisnil *Spewarske a maly katechizm Luthera* (Pesmarica in mali Luthrov katekizem). Tej je sledilo še nekaj knjig. To je bila prva knjiga, ki je bila tiskana v dolnjesrbskem jeziku, oz. takrat še narečju. Knjižica obsega poleg prevoda katekizma še razne cerkvene pesmi, nekatere so z notami. Poleg tega so še sponsori in

molitve. Pesmi so prevedene iz nemščine, ki jih je Moller verjetno sam prevedel ali pa še kdo drug.

Moller je bil v Tšupcu štirideset let duhovnik in se je ukvarjal tudi z matematiko in astronomijo.

Luthrov *Mali katekizem* (*Der Kleine Catechismus, Tauf- und Trau-Büchlein D. Martini Luther*) je izšel tudi kot prva knjiga v budyšinskem (tj. gornjesrbskem) narečju šele leta 1597 in je tako prva knjiga v tem narečju oz. jeziku. Knjigo je dokončal Wjaclaw Warichius, duhovnik v Hodžiju, kjer je umrl leta 1618. Rojen je bil leta 1564 in po šolanju v Budyšinu in Wittenbergu je deloval v Hodžiju.

Lužica je zelo trpela tudi med tridesetletno versko vojno (1618–1648). Budyšin je doživel dva močna napada leta 1620 in 1626, ko so mesto skoraj v celoti razrušili (od 1500 hiš, kar jih je bilo tedaj v mestu, je ostalo celih samo 182) in pobili več kot 500 ljudi. Leta 1632 je izbruhnila še kuga in lakota, ki je samo v tem mestu zahtevala v treh mesecih smrt 7000 prebivalcev. V Wojerecah je od kuge umrlo 700 ljudi, v Kulowu je ob koncu vojne ostalo le pet zakonskih parov. Vas Hronow je bila popolnoma razrušena in ostala je brez prebivalcev. Najhuje je bilo v mejnih krajih, kjer so bile cele pokrajine izropane, hiše požgane, lužiškosrbski prebivalci pa zvečine pobiti ali pregnani. Kraje so potem poselili nemški kmetje, s čimer se je dežela po številu srbskega prebivalstva občutno zmanjšala, prav tako pa tudi površina.

Po tridesetletni vojni so fevdalci vse bolj pritiskali na slovanski del Lužic, nemščina je postajala vse bolj privilegirana. Pridigarji so morali po cerkvah izmenoma govoriti srbsko in nemško. Uredba iz leta 1762 je duhovnikom in učiteljem odločno vsiljevala uvajanje »čistega nemškega namesto vendskega jezika«. V zadnjem desetletju 18. stoletja je ponovno prišlo do neredov.

Leta 1610 je izšla druga dolnjesrbska knjiga, ki se v slovenskem prevodu glasi: *Srbski enhiridij, to je Luthrov mali katekizem, zraven nekaj lepih potrebnih molitev in psalmov, opomin in spomin za zakon in krst ... Vse iz nemščine v srbski jezik presadil, skupaj z ustreznim kratkim poukom, kako naj se prav srbsko piše, bere in izgovarja, Handrij Tara Mužakowčan, župnik v Bjedrichedah.*

Handrijan Tara je bil rojen okrog leta 1570 v Mužakowu, znano je še, da se je šolal v Frankfurtu na Odri in da je služboval v Bjedrichedah

in v Serbskem Bukojcu. Tara je pripravil še srbsko postilo, a za tisk od volilnega kneza ni dobil dovoljenja. Prav tako je avtor dveh daljših pesnitev v nemščini in avtor komedije Weiber Spiegel (Žensko ogledalo).

Leta 1627 je izšla druga gornjesrbska knjižica na 48 straneh, in sicer sedem Davidovih psalmov v srbskem in nemškem jeziku. Psalme je v srbščino prevedel in knjigo izdal Hrjehor Martini. Kot duhovnik je služboval v Bukecah in Poršicah. V načrtu je imel izdati še evangelije za nedelje in praznike, a mu je to smrt leta 1632 preprečila.

Jan Chojnan je leta 1650 napisal in za tisk pripravil prvo srbsko slovnico *Linguae Vandalicae ad dialectum districtus Cotbusiani formandae aliquis Conatus* (Poskus oblikovanja srbskega jezika po kosebuškem narečju). Tiskana ni bila nikoli, so jo pa veliko prepisovali. Chojnan je bil rojen okrog leta 1600, študiral v Wittenbergu teologijo, kot duhovnik pa je služboval v Lubinu in Lubnjowu in tam leta 1664 umrl.

Če primerjamo to slovstveno delo s prekmurskim, opazimo očitno razliko. Lužiški Srbi so namreč izdajali knjige, ki so bile namenjene duhovnikom, učiteljem in kantorjem. Za preprosto ljudstvo še ni prišel čas, saj govorimo o času pred razsvetljenstvom in pietističnim gibanjem. Zato v tem prvem obdobju ne zasledimo abecednikov.

Prekmurski protestanti so se seznanili z imenom Michala Frencela (1628–1706), in to v predgovoru v Novem zakonu iz leta 1771. Tam je namreč omenjen kot prevajalec Nove zaveze. Takole je zapisano:

Hvále je vrejden i Francel Mihao: ka je vu Luzátzii bodoučim Slovenom, ali Vandalušom, Evangjeliom s. Mátaja i Marka 1670. s. Pavla k Rimláncom i Galátáncom list pa 1693. i potom cejli Nouvi Zákon 1706. darüvao v Budiši in 8vo. Koteroga so nasledüvali drügi štirje moudri vučitelje rejči Bože vu našem vrejmeni: i vö so dáli vse Stároga i Nouvoga Zákona knige vleti 1728. vu Budiši in 4to. (*Nouvi Zákon* 1771, predgovor)

Kdo je bil Frencel? Michal Frencel je bil rojen 2. februarja 1628 v Pietschwitzu (Bečice pri Hodziju). Gimnazijo je obiskoval v Bautznu in Meisnu. Teologijo je študiral na univerzi v Leipzigu. V letih 1651–1662 je bil evangeličanski duhovnik v Koselu in od 1662 do smrti 29. junija 1706 v Großpostwitzu (Budestecah) pri Budyšinu. Ni bil zgolj dušni

pastir, ampak se je pred plemstvom potegoval tudi za pravice kmetov, zato je postal med plemstvom nepriljubljen, kar se mu je maščevalo, da so prepovedali izdajo enega dela njegovega prevoda Nove zaveze. Po pomoč se je obrnil k saškemu volilnemu knezu v Dresdnu in ta mu je tiskanje dovolil.

Spoznal je, da ljudstvo potrebuje Sveto pismo v razumljivem jeziku. Kljub zaposlenosti na več področjih se je vseeno lotil prevajanja Nove zaveze. Prevajal je po Luthrovem prevodu, pregledoval z grškim izvirnikom, primerjal pa je tudi prevode drugih slovanskih jezikov, predvsem češkega in poljskega. Naslonil se je na jezik, ki so ga govorili okrog Budyšina.

Najprej je pripravil za tisk Matejev in Markov evangelij (*S. Matthaeus und S. Marcus / Wie auch Die drey allgemeinen Haupt-Symbola*, Budissin 1670). Knjige so Frenclu na silo vzeli. Vmes je posegel saški volilni knez in odločil, da mu morajo knjige vrniti in dati za tiskanje Nove zaveze 200 goldinarjev. Do krepkega zasuka na področju jezikoslovja – in s Frenclovim prevajanjem Svetega pisma – je prišlo, ko je leta 1689 izšel *Učbenik srbskega pisanja in branja*, ki ga je pripravil Zacharija Bierlink (1645–1697) in protestanti so se odločili za njegov pravopis.

Frencel je prav tako pripravil in izdal *Das Gedächtniß der Wunder Gottes. Welches Bey Einweyhung des Anno 1688 aufgerichteten Neuen Altars/ In der Kirchen zu Postwiz/ In einer Predigt betrachtet und der Gemeine Gottes allda vorgetragen worden*, Zittau 1697.

Ko je leta 1697 car Peter Veliki potoval skozi Oberlausitz, mu je Frencel izročil svoj prevod že prevedenega dela Nove zaveze in druga dela v srbščini in latinščini.

Frencel je prevajal naprej, zato je potem moral rokopis prepisovati in usklajevati z novim Bierlinkovim pravopisom. Medtem pa je skoraj popolnoma oslepel in delo je nadaljeval njegov sin Abraham, ki je primerjal prevod z Luthrovim, češkim, poljskim in celo slovenskim prevodom.

Naslov bi se v slovenskem prevodu glasil *Novi zakon našega Gospoda Jezusa Kristusa, ki ga je v gornjelužiški srbski jezik prevedel Michal Frencel, služabnik Božje besede v Budestecah, pod Budyšin pristojnih*.

Prevod omenjene Nove zaveze, ki obsega okrog 1400 strani, je plod dvajsetletnega trdega dela. Delo je natisnila Hartmannova tiskarnica v

Žitawi 6. oktobra 1706 z denarno pomočjo Katharine von Gersdorff. Ta je namreč že leta 1693 omogočila tudi natis prevoda Pavlovih listov Rimljanom in Galačanom (*Apostolischer Catechismus, Das ist: S. Pauli Epistel an die Römer und an die Galater*, Budissin 1693). Leta 1695 so izšle Perikope.

Skupaj s Paulom Prätoriusom in Mihaelom Rätzejem je prevedel Psalme (*Der Psalter Des Königlichen Propheten Davids*, Budissin 1703) in končno je prevedel celotno Novo zavezo, ki je bila natisnjena leta 1706, ko je bil Frencel že tri mesece v grobu, z naslovom *Das Neue Testament Unsers Herrn Jesu Christi / in die Oberlausitzsche Wendische Sprache*, Zittau 1706.

Frencelov prevod je, kot Kuzmičev za Prekmurce, temeljnega pomena za razvoj lužiskosrbske književnosti. Prevod je bil lep, gladek in dobro berljiv. Lužiskosrbska književna zgodovina ima Frencela za utemeljitelja in ustvarjalca gornjesrbske književnosti in prvega razsvetljenca med Lužiskimi Srbi.

Frencel je med prevajanje Nove zaveze pripravil in izdal še zbirko pridig *Postwitzscher Tauff-Stein oder christliche und einfältige teutsch-wendische Predigt von der heiligen Taufe*, Budissin 1688. Pridige so v nemškem in srbskem jeziku. Toda požar v župnišču leta 1701 mu je povzročil precej škode, celo nekaj slovstvenega dela mu je zgorelo.

Frencelova dejavnost je pripevala k temu, da so Lužiški Srbi dobili celotno Sveto pismo, kajti deset let po prevodu Nove zaveze so začeli pripravljati še prevod celotne *Biblije*. Štirje protestantski duhovniki Jan Bemar, Matej Jokuš, Jan Langa in Jan Wawer so leta 1727 prevod pripravili, izšel pa je leta 1728 in nato doživel še enajst izdaj. Tudi ti prevajalci so se opirali na Luthrov prevod, hebrejski izvirnik in primerjali ostale slovanske prevode.

Frencelov sin Abraham (†1740) je nadaljeval delo na jezikovnem področju. Zet Johann Böhmer je bil njegov naslednik v župnišču in je skupaj z drugimi duhovnik pripravil prvo pesmarico.

Pri tem omenimo še Luthra, ki baje o Lužiskih Srbih ni imel dobrega mnenja. Poznal jih je in jih po besedah praškega profesorja Jana Petra imenoval »*pessima omnium natio*« (najslabši med vsemi ljudstvi). Sovjetski znanstvenik M. J. Semirjaga je zapisal, da Luther ni bil za to, da bi

Sveto pismo prevedli v lužiškosrbski jezik. Odgovoril naj bi: »Čemu se hočete lotiti takega nekoristnega dela? Vam nemške knjige niso dovolj? Čez sto let se nihče več ne bo spominjal srbskega jezika.«

Kakor v Prekmurju so pri Lužiških Srbih protestantom sledili tudi katoličani. Duhovnik Jurij Hawštyn Swetlik (1650–1729) je pripravil zbirko Srbske katoliške cerkvene pesmi in evanglije, v letih 1688–1711 pa prevedel iz Vulgate celotno Sveto pismo. Ker je prevajal »po črki«, se mu prevod ni posrečil in je bil ušesu tuj. Prevod je ostal v rokopisu.

Dolnjelužiški Srbi so dobili prevod Nove zaveze leta 1709, in sicer izpod peresa Bohumila Fabriciusa (1679–1741). Ta je tudi leta 1706 izdal in natisnil mali katekizem.

Dodajmo še, da je v letih 1755–1767 študiralo na univerzi v Halleju, središču pietizma, 45 lužiškosrbskih študentov.

S pojavom pietizma in v času razsvetljenstva so dobili knjige tudi preprosti ljudje, to pa je čas, ko se dejansko začne tudi med prekmurskimi protestanti književna dejavnost.

LITERATURA

Glavan, Tone. 1966. *Lužiški Srbi*. Ljubljana: Slovenska matica.

Kaulfürst, Fabian: 2012. *Studije k reči Michala Frencla*. Bautzen-Budyšin: LND

Kunze, Peter. 2009. »Frencl (Brancel, Frenzel), Michał (Michael)«. V *Sächsische Biografie*, ur. Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde e.V., zanj Martina Schattkowsky. Dostop 15. junij 2016. [http://saebi.isgv.de/biografie/Michael_Frenzel_\(1628-1706\)](http://saebi.isgv.de/biografie/Michael_Frenzel_(1628-1706))

Mětšk, Frido. 1961. »Frenzel, Michael«. V *Neue Deutsche Biographie 5* (NDB), ur. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 403. Duncker & Humblot, Berlin 1961.

Nouvi Zákon. 1771. Halle. – predgovor.

Petr, Jan. 1963. *Úvod do politických a kulturních dějin Lužických Srbů*. Praga.

Pollack, Friedrich. 2012. *Die Entdeckung des Fremden: Wahrnehmung und Darstellung der Lausitzer Sorben im gelehrten Schrifttum des 17. und 18. Jahrhunderts*. Bautzen: Sorbisches institut / Serbski institut.

Semirjaga, M. J. 1955. *Lužičanje*. Moskva.